De Nederhof en Vogelpoel

Twee bijzondere monumenten van Wijk bij Duurstede.

De Nederhof. Na het verdwijnen van Dorestad kwamen de vroegere domeinen van de Frankische koningen in Wijk aan het begin van de 11de eeuw in handen van de abdij van Deutz, nadat ze in ieder geval éénmaal van eigenaar waren veranderd. Deze abdij lag aan de Rijn ongeveer tegenover Keulen. De landerijen van de abdij werden geëxploiteerd vanuit een vroonhof, die in de archiefstukken verschillende malen voorkomt, aangeduid met de Latijnse term curtis. Deze hof bestond uit een aantal gebouwen: schuren, rosmolen, brouwerij, bakkerij. Daarnaast behoorde tot de vroonhof de woning van de meier, de vertegenwoordiger van de abdij in Wijk die het feitelijke beheer over de goederen voerde.

Het bouwland van de nederzetting Wijk strekte zich vanuit het westen uit tot aan de Keizerstraat, de straat die het tracé van de tegenwoordige Hoogstraat en Volderstraat volgde. Het is logisch, dat aan die straat de vroonhof stond: aan de rand van het bouwland -dat toen de eng werd genoemd- en aan een weg, die zuidwaarts naar de Lek en noordwaarts naar de Kromme Rijn leidde. De gebouwen van de vroonhof waren in deze periode ongetwijfeld van hout; baksteen van voldoende kwaliteit was niet beschikbaar en hardsteen zou een voor dit doel te luxe bouwmateriaal zijn geweest. Het is mogelijk, dat de vroonhof toen -rond 1100- al de Nederhof werd genoemd, hoewel we dat niet weten. Als dit zo is geweest, dan moet de naam zijn ontleend aan de tegenstelling die de hof vormde met het vroegere oude centrum van Dorestad, waar bijvoorbeeld de Bovenkerk - Upkirika in het 8ste eeuws taalgebruik - stond.

De termen boven en neder hielden verband met de stroomrichting van de rivieren en omdat de Rijn zich in de omgeving van het tegenwoordige Veerhuis splitste in Kromme Rijn en Lek, lag de (Neder-) hof dus stroomafwaarts ten

opzichte van het oude centrum van het inmiddels verdwenen Dorestad[1].

De Wijkse goederen lagen dus enkele honderden kilometers verwijderd van de abdij van Deutz. Dit was in de middeleeuwen met zijn slechte wegen en andere factoren die reizen een riskante bezigheid maakten, een grote afstand om te overbruggen. De meiers in Wijk kregen hierdoor geleidelijk een steeds grotere onafhankelijkheid. Het is mogelijk dat deze functie in de loop van de 12de eeuw erfelijk werd. Bovendien kan zij in die periode zijn bekleed door leden van een tak van de familie van Zuylen, die zich in de 13de eeuw Van Abcoude was gaan noemen. Dat het ambt van meier nog meer inhield dan alleen het beheer van de goederen van Deutz zou kunnen worden opgemaakt uit het feit, dat de meier in het derde kwart van de 12de eeuw ook marktrechter wordt genoemd. Er was dus sinds het verdwijnen van Dorestad kennelijk weer sprake van enige handelsactiviteit.

De overdracht van de Wijkse goederen van de abdij van Deutz aan de graaf van Gelre in 1256 heeft waarschijnlijk weinig of niets aan de positie van de meiers veranderd. Rond 1270 hebben zij hun huis bij de Nederhof verruild voor een ander onderkomen: een vierkante verdedigbare woontoren aan de in 1122 afgedamde Kromme Rijn. Dit bouwwerk was het begin van kasteel Duurstede. Verder waren zij ter plaatse kennelijk zo machtig geworden, dat zij ertoe overgingen het dorp Wijk stadsrechten te verlenen, zonder dat de graaf van Gelre er bemoeienis mee had. De Nederhof moet één van de weinige zo niet de enige groep gebouwen zijn geweest, die al op het grondgebied van de later stad stonden voordat men met de verdere opbouw en ommuring begon. De bebouwing moet zich er omheen hebben gegroepeerd. Daarbij kwam er mogelijk een uitgang naar de Markt; de hoofdingang bleef echter aan de Volderstraat.

Toen de heerschappij van stad en kasteel in 1449 door Jacob van Gaasbeek -neef van Willem van Abcoude- werd overgedragen aan de bisschop van Utrecht, werd deze daarmee ook eigenaar van de Nederhof. Het is niet onmogelijk dat de hof in deze tijd heeft gefungeerd als vergaderplaats van het stadsbestuur, dat tot ca. 1500 niet over een eigen stadhuis beschikte. De

---

1. In transportakten van de 15de - 18de eeuw van onroerend goed in Wijk bij Duurstede wordt voor de belendingen ook gewerkte met de aanduidingen boven en beneden. Het lijkt erop, alsof ook hier een verband met de stroomrichting van de rivier bestaat. Dit zou de theorie over de verklaring van de naam Nederhof versterken.

huidige gebouwen moeten van deze tijd dateren; zij moeten dus zijn gebouwd onder het bewind van bisschop Frederik van Baden. Dit geldt ook voor de hardstenen poort aan de Volderstraat. Het gebouw waarin nu een café is ondergebracht, heeft in oorspronkelijke staat in ieder geval één verdieping gehad. Verder is duidelijk geworden dat het gedeelte van dit gebouw dat aan de kant van de Mazijk ligt, toen niet bestond. De hardstenen pilaren lagen toen aan de buitenkant van het gebouw en vormden (een gedeelte (?) van) een galerij. Dit gedeelte wordt nu nog gesierd door een plafond met een vrij uitzonderlijk gratenpatroon. Verder heeft het een overwelfde kelder, die ook van de late middeleeuwen moet dateren.

In 1529 liet Karel V een inventaris opmaken van de goederen, die de bisschoppen - van wie hij een jaar tevoren de wereldlijke macht had overgenomen - in Wijk bezaten. Naast een uitgebreide beschrijving van de goederen in kasteel Duurstede, wordt ook een aantal zaken vermeld, dat in de Nederhof werd aangetroffen. Dit heeft tot de veronderstelling geleid, dat bisschop Philips de Nederhof in zijn ambtsperiode van 1517-1524 gebruikte als een pied à terre in de stad, waar hij onder andere met vrouwelijk gezelschap vertoefde. Verder komt er in de inventaris ook een "kansselaers logijs" voor, wat zou kunnen duiden op administratieve activiteiten in de Nederhof. Ook wordt een vrijstaande toren vermeld, die aan de kant van de Mazijk stond; mogelijk was deze een overblijfsel van de eerste ommuring van de stad, zoals die in 1350 bestond, Tenslotte blijkt nog dat de Nederhof toen aan de kant van de Markt een erker had, die van glasramen was voorzien.

Karel V heeft de Nederhof niet lang in eigendom gehad. Door oorlogen veroorzaakt geldgebrek noopte hem er ca. 1545 toe de hof te verkopen, zoals hij in dezelfde tijd ook het vroegere muntatelier met de Hoenderpoort verkocht. De gebouwen van de Nederhof raakten daarmee niet alleen in particuliere, maar niet al te lang daarna vermoedelijk in verschillende handen. Bekend is, dat het woonhuis - ter plaatse van de vroegere woning van de meier - aan de Markt, dat nu met de naam Nederhof is gesierd, in de 17de eeuw, eigendom is geweest, onder anderen, van Anthonij van Eijndhoven, die de molen op de Leuterpoort liet bouwen. Het huidige Italiaanse restaurant met achterliggende schuren en erf was in die tijd waarschijnlijk eigendom van een jonkheer François Lamere.

De situatie die het kadaster ca. 1830 aangeeft, is waarschijnlijk ook op de 17de en 18de eeuw van toepassing geweest. In dat jaar zijn de gebouwen van de vroegere vroonhof namelijk als volgt verdeeld:
kad. B 202 huis en erf, grootte 830 m^2 (het huidige woonhuis De Nederhof,

het achterliggende erf inclusief het gedeelte dat de toegang tot de Volderstraat vormt, en het gebouw waarin nu het café is gevestigd);

kad. B 199 tuin, grootte 2640 m^2 (het perceel waar nu onder andere een speelterrein is en dat verder deel uitmaakt van de Mazijk). Dit was mogelijk in de 15de-18de eeuw een boomgaard;

kad. B 200 schuur, grootte 35 m^2 (achter het huis aan de Volderstraat, dat ten zuiden van de toegangspoort tot de Nederhof staat).

Al dit onroerend goed was eigendom van mr. J.H. Noordbeek.

Kad. B 204 huis, erf en tuin, grootte 126 m^2 (het huidige Italiaanse restaurant);

kad. B 203 pakhuis, grootte 440 m^2 (de huidige kapperszaak met de toegang die onder de poort naar de Markt leidt);

kad. B 204a tuin en bleekveld, grootte 240 m^2 (de huidige tuin).

Al dit onroerend goed was eigendom van E.W. Tellegen c.s., de latere firmanten van de wijnkoperij Tellegen en Pels. (Hierbij kan nog worden aangetekend, dat de toegangsweg tot de Markt volgens de kadastrale kaart tot het perceel B 203 hoort, zodat de omschrijving daarvan eigenlijk moet luiden: pakhuis en erf).

Duidelijk komt uit deze gegevens naar voren, dat de vroegere vroonhof is verdeeld in een westelijk deel - met toegang vanaf de Volderstraat - en een oostelijk deel met toegang tot de Markt.

De vrijstaande toren aan de kant van de Mazijk wordt nog vermeld in transporten van de 17de eeuw; zijn plaats is echter geheel in de vergetelheid geraakt. De boomgaard ter plaatse van het noordelijk deel van de huidige Mazijk is misschien tot in de 19de eeuw blijven bestaan.

De Nederhof is met dit alles een complex van gebouwen dat van zeer groot belang is voor de nederzettingsgeschiedenis van Wijk bij Duurstede. Hij is gedeeltelijk bepalend geweest voor de plaats en vorm van het stedelijk gebied. Daarnaast vertelt hij veel over de institutionele geschiedenis van de plaats: agrarisch beheer, heren van de stad en mogelijk het stadsbestuur. Ook vertonen de huidige gebouwen aspecten, die ook in vergelijking met bouwwerken in andere plaatsen, uniek zijn.

De Nederhof behoort dus zeker tot de belangrijkste monumenten van Wijk (naast kerk, kasteel en molen). Het is daarom ook te hopen, dat het vervallen deel van dit complex binnenkort de restauratie krijgt die past bij het belang dat de Nederhof binnen het beschermde Wijkse stadsgezicht heeft.

Vogelpoel. *"... de ook nu nog omgrachte hofstede met haar toren spreekt tot de verbeelding en werkt sterk intrigerend ...".* Dit is de karakterisering die Dekker geeft van boerderij Vogelpoel aan de Wijkersloot. Het intrigerende komt voor Dekker vooral voort uit het vermoeden dat Vogelpoel in de late middeleeuwen als een soort voorwerk van de vroonhof - de Nederhof dus - heeft gefungeerd. Hij noemt Vogelpoel verreweg de belangrijkste hofstede in het middeleeuwse Wijkerbroek. Zoveel is zeker, dat het een leen van de heren van Abcoude was.

Het is het gebrek aan informatie over de geschiedenis van deze boerderij, dat intrigeert. We weten eenvoudig niet, wat de functie van het gebouw in de middeleeuwen precies was. Het collectieve Wijkse geheugen met zijn informele geschiedschrijving spreekt over een kloosterboerderij, maar er is geen enkele bron die dat bevestigt. Eveneens volgens de overlevering zou de boerderij vanaf de 17de eeuw ononderbroken in het bezit van leden van de familie van Bemmel zijn geweest. Dit is niet onwaarschijnlijk. In de 17de eeuw is er sprake van Van Bemmels aan de Wijkersloot en in 1832 is Vogelpoel inderdaad eigendom van een Van Bemmel.

De boerderij is in de loop van de eeuwen echter wel van vorm veranderd. Op een kaart uit 1667 staat een L-vormig gebouw afgebeeld[2]. Het torentje dateert van de 19de eeuw, terwijl het bedrijfsgedeelte na een brand in 1903 werd herbouwd. Het oudste deel van Vogelpoel, de overwelfde kelder, dateert mogelijk van de 18de eeuw. Aan de betekenis van het gebouw werd in deze eeuw nog een dimensie toegevoegd: het diende in de oorlog tot onderduikadres voor verscheidene mensen. Een gevelsteen herinnert hieraan.

Er is dus over de vroegste geschiedenis van Vogelpoel aanzienlijk minder bekend dan over die van de Nederhof. Toch is het waarschijnlijk dat deze boerderij een belangrijke functie in Wijk bekleedde, die mogelijk samenhang vertoonde met de Nederhof. Verder is Vogelpoel een gebouw met eigen stijl en schoonheid. Tenslotte heeft de boerderij in het midden van deze eeuw op positieve wijze geschiedenis gemaakt.

---

2. Y.M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven*, Groningen, 1981, kaart nr. 357, blw. 11.

Ook dit monument verdient daarom te worden onderhouden op een wijze, die past bij zijn status: een trotse, historische boerderij in het buitengebied.

Wijk bij Duurstede,
R.J. Butterman (gemeentearchivaris).

Gebruikte literatuur:

- C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, Zutphen, 1983.
- J. Sterk, *Philips van Bourgondië (1465-1524), bisschop van Utrecht, als protagonist van de renaissance, zijn leven en maecenaat*, Zutphen, 1980.
- *Monumenten Inventarisatie Project Wijk bij Duurstede* Dienst Ruimte en Groen van de provincie Utrecht; verschijnt eind 1989.